

II.1.1. Az ungvári unió előzményei, létrejötte, eredménye

Véghseő Tamás

A magyarországi görögkatolikus egyházak történelmi útja a 17. század különböző szakaszaiban indult. Elsőként a Magyar Királyság déli területein a török elől észak felé menekülő ortodox délszlávok körében jött létre az unió 1611-ben.¹ Az évszázad közepén a királyság északkeleti régióiban élő ruszinok közösségei az 1646-os ungvári unióval kezdődően szerveződnek Rómával egyesült egyházzá.² A 17. század utolsó éveitől kezdve pedig az erdélyi és a partiumi románok csatlakoztak nagy számban a katolikus egyházhoz a gyulafehérvári unió révén.³

A 17. századi Magyarország helyzetét alapvetően meghatározó tény az ország három részre szakadása, mely 1541-től mintegy százötven éven át tartott. Az ország középső része a katasztrofális következményekkel járó 1526-os mohácsi csata után fokozatosan a Török Birodalomba tagozódott be. A nyugati és északi területek a Habsburgok mint magyar királyok irányítása alatt álltak (ezt királyi Magyarországnak nevezzük). Az ország keleti része és Erdély török vazallus államként önálló fejedelemséggé szerveződött. Az Erdélyi Fejedelemség és a bécsi központú királyi Magyarország között súlyos politikai ellentét feszült, mely fegyveres összeütközésekben is kifejezésre jutott. Az ország három részre szakadása a 17. század utolsó évtizedétől kezdve fokozatosan szűnt meg: először az Erdélyi Fejedelemség tagozódott be a Habsburg Birodalomba, majd a török háborúk eredményeként a hódoltsági terület is felszabadult.

A török előrenyomulással és az ország három részre szakadásával egyidejűleg terjedtek el a reformáció eszméi, melyek viszonylag gyorsan teret nyertek mindhárom országgrészben. A reformáció lutheri, kálvini, zwingliánus irányzatai mellett a radikális reformáció is megjelent Erdélyben az unitárius egyház létrejöttével. A 16. század végére a magyarországi protestantizmus belső küzdelmei eredményeként kialakultak a különböző protestáns felekezetek: a többséget

a kálvini-zwingliánus irányzat sajátos magyar változata alkotta a magyar református egyházba szerveződve. Fő bástyájuk az Erdélyi Fejedelemség lett, de erős pozíciókat építettek ki a hódoltsági területeken és néhány befolyásos főnemesi család révén a királyi Magyarországon is. A lutheri alapokra építkező evangélikus egyház létszámban alulmaradt, de a lutheránussá lett városok és a főnemesi támogatás ezt a felekezetet is fontos tényezővé tette.⁴

A katolikus egyház súlyos veszteségeket szenvedett el. A 16. század végén a három országgrész lakosságának már csak mintegy 10 százaléka maradt katolikus. Ugyanakkor – sajátos magyarországi jelenségként – a katolikus egyházi struktúrák érintetlenek maradtak. A püspöki székhelyek nem alakultak át protestáns egyházi központokká. A szerveződő protestáns felekezetek teljesen új egyházi központokat építettek ki. Az egyházi birtokokat elsősorban a főnemesi családok sajátították ki. A katolikus alsópapság és a szerzetesek jelentős része csatlakozott a reformáció valamelyik ágához, míg a főpapság utánpótlása a kinevezési jog fölötti hatalmi harcok miatt nem volt biztosítva. Így a 16. század végi katolikus állapotokat jól jellemzi az az adat, hogy 1590-ben mindössze három nagyon idős püspök élt a királyi Magyarországon. A török hódoltság területéről és az Erdélyi Fejedelemségből a katolikus főpapokat száműzték.⁵

A magyarországi katolicizmus reménytelen állapotából a tridenti zsinat reformprogramja jelentett kiutat. A magyar katolikus megújulás vezéralakja és emblematikus figurája Pázmány Péter jezsuita, majd esztergomi érsek, bíboros volt, aki 1637-ig tartó három évtizedes munkálkodása során megfordította a magyar katolicizmus helyzetét. Munkássága eredményét az utókor ezzel a kétségtelenül túlzó mondással összegzi: „Pázmány egy protestáns Magyarországon született, és egy katolikus Magyarországon halt meg.”

A tanulmány az MTA-SZAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport támogatásával készült.

¹ A délidéki unióhoz: Šimrak, 1931; Horányi, 1936; Džudžar, 1986; Ikić, 1989; Molnár, 2008.

² Az ungvári unióhoz: Hodinka, 1909; Lacko, 1965; Véghseő, 2011.

³ A partiumi görögkatolikus egyház kialakulásához: Ghitta, 2008; Gorun, 2008; Véghseő, 2003, valamint az erdélyi románok uniójának bőséges irodalmából: Bârlea, 1990; Suttner, 2005; Suttner, 2008.

⁴ Bővebben: Bitskey István: *Hitviták tüzeiben*, Budapest, 1978. A katolikus egyház tevékenységéről a hódoltságban: Molnár Antal: *Magyar hódoltság, horvát hódoltság: Magyar és horvát katolikus intézmények az oszmán uralom alatt* (Magyar Történelmi Emlékek / Értekezések), Budapest, 2019.

⁵ A katolikus egyház 16. századi állapotairól bővebben: Hermann Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*, München, 1973, 209–229.

Nevéhez számos főnemesi család rekatolizálása, a papnevelés megújítása és intézményrendszerének megteremtése, egyetemalapítás, a magyar nyelvű katolikus teológiai irodalom megteremtése, az egyházfegyelem helyreállítása fűződik. Kinevelte azt a klerikusréteget, mely az ő halála után képes volt továbbvinni a katolikus megújulás művét. Ezzel megvetette a további fejlődés alapjait, ami ahhoz vezetett, hogy a 18. század közepén a Magyar Királyság lakosságán belül a katolikusok többségbe kerültek.⁶

Pázmány és utódai minden erőfeszítése ellenére sem következett be Magyarországon az, ami a hasonló utat bejáró Lengyelországban megtörtént, ahol a protestantizmus elterjedésére reagáló ellenreformáció átütő sikert ért el, s megteremtette a szinte 100 százalékosan katolikus Lengyelországot. A református Erdélyi Fejedelemség politikai és katonai támogatása mellett a magyarországi protestantizmus elérte a közjogi elismertséget, és meghatározó tényező maradt.

Ezért a Magyar Királyságban két protestáns nagyfelekezet, az evangélikus és a református, valamint a katolikus egyház ment keresztül azon a folyamaton, amelyet a történetírás a felekezetszerveződés szóval (német szakkifejezéssel: *Konfessionalisierung*) jelöl. A nyugat-európai történetírás már több mint egy évtizede rögzítette a felekezetszerveződés folyamatának közös, minden konfesszióra jellemző ismérveit. Ezek rövid felsorolásban: 1. az üdvösségre vezető igazság kizárólagos birtoklásának tudata; 2. egyértelmű hitvallásformulák kidolgozása és a heterodox értelmezési lehetőségek elvetése; 3. gondoskodás a hitelvek megfelelő képviselőiről (képzett papok, lelkészek, tanítók); 4. felekezetspecifikus oktatási rendszer kiépítése; 5. az oktatási rendszer újjászervezése és törekvés az oktatási monopólium helyzet megteremtésére; 6. vallási propaganda és cenzúra alkalmazása; 7. felekezetre jellemző istentiszteleti formák kidolgozása és a többi felekezettől megkülönböztető rítusok kihangsúlyozása; 8. sajátos

nyelvezet kifejlesztése; 9. a felekezeten belüli ellenőrzés eszközeinek kidolgozása (zsinatok, vizitációk, lajstromok, anyakönyvek) és a disszidensek eltávolítása; 10. saját egyházszervezet kiépítése; 11. az államhatalommal alkotott szimbiózis.⁷

A felekezetszerveződés folyamatának eredményeként a magyarországi katolikus egyház és a protestáns egyházak egy magas minőségű egyházi életet és komoly európai kapcsolatokkal rendelkező egyházi műveltséget teremtettek meg. Ez utóbbi a protestánsok esetében a németországi, a katolikusok esetében pedig a római képzőhelyeken kiépített kapcsolatrendszerre épült.⁸ Összességében elmondható, hogy a felekezetszerveződés folyamata mind katolikus, mind pedig protestáns oldalon egyben modernizációs folyamat is volt.

A Magyar Királyság különböző régióiban – a katolikusok és a protestánsok között élő – ortodox közösségek ebből a modernizációs folyamatból teljesen kimaradtak. Miközben környezetükben a katolikus és a protestáns felekezetek külföldi impulzusokra alapozva látványos fejlődésen mentek keresztül az egyházi élet területén, az ortodoxia szempontjából periferián élő magyarországi ortodoxok előtt a fejlődés útja zárva maradt. Mind a balkáni, mind pedig a szláv ortodoxia válságos időszakát élte. Egyik régióból se érkezhetek új impulzusok és reformgondolatok. Sőt, ebben a korszakban mind a görög, mind pedig a szláv ortodox elit is inkább nyugati protestáns kapcsolatokat épített, és ezekből próbált friss reformgondolatokat meríteni.⁹

A magyarországi ortodox közösségek számára tehát létfontosságú kérdésként fogalmazódott meg: miként nyílik meg számukra az út a modernitásba, a modern és újkorba?

Ezen a ponton érkezünk el a történelmi szövegkörnyezet mellett megvilágítandó fogalomhoz, az unió fogalmához.

Az egyházi unió alapvetően a skizma által megtört kánoni egység helyreállításának pillanata. Az egyház történelmében a legjelentősebb, később

⁶ Pázmány életéhez és munkásságához: Bitskey István: *Pázmány Péter*, Budapest, 1986.

⁷ Vö. Péter Tusor: A katolikus felekezetszervezés problémái az 1630–1640-es évek fordulóján (Egy Rómába írt egri püspöki jelentés alapján), in: Szabó András (szerk.): *Mezőváros, reformáció és irodalom (16–18. század)*, Budapest, 2005, 123–124. Bővebben a felekezetszerveződés folyamatáról: Reinhard, Wolfgang: *Felekezet és felekezetszerveződés Európában: A tudományos diskurzus fejlődései*, Budapest, 2017.

⁸ A katolikusoknál kiemelt szerep és jelentőség jutott a Német–Magyar Kollégiumnak. Vö. Bitskey István: *Hungariából Rómába: A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés*, Budapest, 1996.

⁹ Florovskij, Georgij: *Vie della teologia russa*, Genova, 1987, 53.

egyfajta mintaként szolgáló unió az 1439-ben a firenzei zsinaton megkötött egyezség, mely a Róma és Konstantinápoly között 1054-ben bekövetkezett szakadást volt hivatott helyreállítani. A török veszély által sürgetett, mégis rövid életű firenzei unióban egyezség született a pápai primátus, a Filioque, a purgatórium és az Eucharisztia anyagának kérdésében. Bár a görögökkel megkötött unió – amelyet Izidor kijevi metropolita is aláírt – rövid életű volt, mintaként szolgált a következő években a szírekkel, káldokkal, koptokkal és örményekkel létrehozott egységhez.

Az egyházi unió firenzei modellje alapvetően a szemben álló felek tárgyalásos úton elért megegyezésére épül. A tridentinum utáni katolikus egyházban az unió értelmezése átalakult, s az a felfogás vált uralkodóvá, hogy az unió a szakadarságban lévő keletiek visszatérését jelenti a katolikus egyházba.¹⁰ Ehhez a visszatéréshez kapcsolódhatnak bizonyos feltételek, de alapvetően nem egyenrangú felek megegyezéséről van szó, hanem arról, hogy a katolikus egyház visszafogadja az idők folyamán szakadarságba ment keletieket.

A kelet- és közép-európai egyházi uniókat már ez a felfogás jellemzi. Elsőként a lengyelországi rutének egyháza, a kijevi metropolia és a neki alárendelt püspökségek 16. század végi uniójában (breszti unió: 1596) figyelhetjük ezt meg. Az uniót maguk a rutén püspökök kezdeményezik, mivel a katolikus egyházzal való egység helyreállításától remélik egyházi életük reformját, társadalmi felemelkedésük biztosítását és a fenyegető asszimiláció megállítását a bizánci rítus és egyházi hagyományaik megőrzése mellett. Ugyanakkor az unió megkötésekor már nincs jelen az összes rutén püspök, s hamarosan ki is alakul egy párhuzamos, vagyis ortodox hierarchia. Tehát a ma ukránként ismert görögkatolikus egyház mellett megmarad egy rutén/ukrán ortodox egyház is.¹¹ Ez egyszersmind rámutat a kora újkori egyházi uniók egyik legfőbb pontjára is: jóllehet az egyház egységének helyreállítására irányulnak, szinte minden esetben az érintett keleti rítusú egyházak megosztottságához vezetnek.

A 17. századi magyarországi egyházi uniók mintájaként már a breszti unió szolgált. Azzal a különbséggel, hogy a magyarországi ortodox egyházszervezet közel sem volt olyan szervezett és egységes, mint a rutén egyházé, s az ortodox lakosság társadalmi rétegződése is egyszerűbb volt, mint Lengyelországban. Nem volt számottevő nemesség és polgárság, sem közjogilag rendezett és az ország törvényei által elismert egyházszervezet. A magyarországi ortodoxok két értelemben is periférián éltek: egyrészt a keleti szláv és a balkáni ortodoxia peremvidékén, másrészt pedig a magyar társadalom perifériáján. Ez utóbbinak nagyobb jelentősége van, hiszen a hétköznapi világában az egyházi élet vonatkozásában sem lényegtelen tényező a társadalmi integráció megléte vagy hiánya.

A bizánci rítusú keresztények társadalmi csoportjai sokáig elkerülték a többségi társadalom figyelmét: „Senki se viselte szívén sorsukat” – fogalmaz a magyar királyi tanács egyik tisztviselője 1642-ben.¹² Mivel saját belső erőforrásaik elégtelenek voltak, az unió mint megoldás gondolata sem a bizánci rítusú közösségekből érkezett, ahogyan a lengyelországi rutének esetében, hanem sokkal inkább az őket környező katolikus és protestáns közegből.

Amikor ugyanis lezárulni látszott a magyarországi felekezetszerveződés folyamata, kialakultak és megszilárdultak a katolikus és a protestáns felekezetek közötti választóvonalak, mind katolikus, mind pedig református részről megnőtt az érdeklődés az ortodoxok iránt. Megfogalmazódott egy katolikus és egy protestáns alternatíva ezen egyházi közösségek reformja és társadalmi integrációja tekintetében. Most nincs lehetőségünk a protestáns alternatíva – egyébként részleteiben még kevésbé ismert – jellemzőivel foglalkozni, csak annyit jegyzünk meg, hogy ez az Erdélyi Fejedelemségben és a református fejedelmi család, a Rákócziak északkelet-magyarországi birtokain valósult meg, s célja a népnyelv liturgikus és egyházi használatán keresztül elvezetni az érintett román és ruszin ortodox közösségeket a kálvini

¹⁰ A firenzei és a tridenti modellről: Szabó Péter: A keleti közösségek katolikus egyházba tagozásának ekkleziológiai elvei és jogi struktúrái az uniók korában, in: Végheő Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába: A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza, 2008, 15–33.

¹¹ A breszti unióhoz: Dmitriev, Mihail: Historische Voraussetzungen und die Genese der Union von Brest: Fakten und Deutungen, *Ostkirchliche Studien*, 56(2007), 322–343. A breszti unió dokumentumai: Suttner, Ernst Chr. – Zelzer, Klaus – Zelzer, Michaela: Dokumente der Brester Union, *Ostkirchliche Studien*, 56(2007), 275–321.

¹² Végheő, 2011, 33.

reformációra.¹³ Ez a kísérlet leginkább a román nyelv liturgikus bevezetése szempontjából jelentős, hiszen az erdélyi román, majd görögkatolikus egyházakban a református fejedelmek ösztönzésére kezdték a románt a liturgiában is használni.¹⁴

A református alternatívával szemben a katolikusok által felkínált, bár tridenti szellemiségű egyházi unió sokkal vonzóbbnak bizonyult a keleti teológia és egyházi hagyományok, vagyis a bizánci rítus fennmaradásának biztosítása szempontjából.

Bár az 1611-ben létrejött márcsai unió időrendben az első, jelentőségben elmarad a Magyar Királyság északkeleti régiójában – mintegy tizenhárom vármegyében – élő bizánci rítusú keresztények – túlnyomórészt rutének/ ruszinok – uniójától. Ebben a régióban a bizánci rítusú kereszténység a betelepülő rutének révén tűnik fel, akik a tatárjárás korától kezdődően egyre nagyobb létszámban jelennek meg.¹⁵ A szervezett telepítés és a spontán betelepülés társadalmi szempontból a jobbágyságot érintette, mivel a magyarországi kincstári és magánföldesúri birtokoknak agrár népességre volt szükségük. A Kárpátokon túlról gyakran egész falvak települtek át, amelyek lakossága magával hozta nemcsak a közösség papját, de sok esetben még a fatemplomát is. A telepítéstörténetben kivételt képez Korjátovics Tódor podóliai herceg betelepülése a 14. század végén, aki a Nagy Vytautas litván nagyfejedellel lezajlott konfliktusa után menekült Magyarországra. Zsigmond magyar király a munkácsi uradalmat adományozta neki. Ennek a döntésnek nagy jelentősége lett a térség görögkatolikus történetében. Korjátovics ugyanis Munkács-Csernekhegyen monostort és templomot alapított, amely nemzetségi temetkezési helynek számított (1. kép). A Korjátovics családból ugyan nem fejlődött ki dinasztia, de a monostor megmaradt. Sőt, sajátos utat bejárva a monostor előljárója (igumenje) a 15. század végétől kezdve már püspöki rangú személy volt.

(1)

A munkácsi monostor püspöke közjogi értelemben nem számított egy földrajzilag meghatározott terület felett rendes joghatóságot gyakorló főpásztornak. Kinevezése sem az uralkodótól függött, hanem a munkácsi uradalmat éppen birtokló magánföldesúrtól. „Kvázijoghatóságról” beszélhetünk, melynek gyakorlása az éppen érvényes erőviszonyoktól és lehetőségektől függött.¹⁶ Maga a püspök, a monostor többi szerzetese és a térségben működő papok mind jobbágysági függőségben éltek, s nem rendelkeztek azokkal a jogokkal, amelyekkel a katolikus klérus, majd később a protestáns egyházi elit.¹⁷

A 17. század elején a munkácsi uradalom az Erdélyi Fejedelemséget is megszerző Rákócziak tulajdonába került, így a monostor református felügyeletet kapott. Ugyanakkor a szomszédos és szintén jelentős ungvári uradalom a katolikus egyházhoz visszatért Homonnai Drugethek kezében volt. A térségbeli katolikus–református vetélkedés kiterjedt az ortodox vallású népességre is. A katolikus földesurak birtokain működő jezsuiták és más szerzetesrendek misszionáriusai nemcsak a reformátusok visszatérítését igyekeztek elérni, hanem a bizánci rítusú keresztények latin rítusra

¹³ Jó példa erre János Zsigmond erdélyi fejedelem 1570-ben kiadott oltalomlevele a munkácsi kolostornak, melyben szabad vallás-gyakorlatot ígér, de azt is előírja, hogy a protestáns prédikátorok működését senki se akadályozza. Hodinka, 1911, 17–19.

¹⁴ A kérdéshez újabban: Nagy Levente: Kálvinista és/vagy katolikus unió: A reformáció helyzete az erdélyi románok közt a 17. század végén, *Századok*, 152(2018), 623–650.

¹⁵ A ruténekről (ruszinokról) bővebben: Bonkáló, 1996 és Hodinka, 1923.

¹⁶ Bővebben: Hodinka, 1909, 90–175.

¹⁷ „Műveletlen, egyszerű nép, mindnyájan parasztok, falusiak. A betűvetésben jószerével senki sem jártas közülük, a fegyverforgatásban is csak kevesen, szinte kivétel nélkül mindnyájan földműveléssel és állattartással foglalkoznak” – írja róluk Lippay György egri püspök. Tusor, 2002, 204.

(2)

térítésével is próbálkoztak.¹⁸ A református oldalon pedig egy kálvinista színezetű bizánci rítusú egyház megteremtését szorgalmazták.

Bár a latin rítusra való áttérítés ért el sikereket, a Homonnai Drugethek ezt a módszert nem tartották szerencsésnek. Mivel a családnak a szomszédos Lengyelországban is voltak birtokai, a 16. század végi breszti unió gyakorlati megvalósulását figyelemmel tudták követni. Az unió mint a katolikus egyházba való rendezett betagozódás hosszú távon sokkal célravezetőbbnek tűnt, mint a lakosságban komoly ellenállást kiváltó egyszerű latinizálás. A lengyelországi gyakorlat átvételére már 1614-ben történt kísérlet, amikor Krupeckij Atanáz przemysli püspök irányítása alatt Homonnai Drugeth György az ungvári uradalomban

megpróbálta kihirdetni a katolikus egyházzal való egyesülést. A kísérlet látványos kudarcot vallott, mivel a folyamatokból kimaradt a református függésben élő munkácsi püspök, vagyis a bizánci rítusú keresztények tényleges vezetője.¹⁹

Áttörésre 1633-tól nyílt lehetőség, amikor a munkácsi monostor élére Lengyelországból Taraszovics Basil püspök került, aki készen állt az unióra. Katolikus oldalon ő ekkor már nemcsak a világi katolikus földesúrra, hanem az egri püspökséget 1637-ben elfoglaló Lippay György tevőleges részvételére is számíthatott.

A munkácsi püspök által is elfogadott unióra 1640 decemberében kerülhetett volna sor, amikor Lippay püspök és Taraszovics Basil már az időpontban és a helyszínben is

¹⁸ Tusor, 2002, 206.

¹⁹ A krasznibrodí kísérletről bővebben: Véghseő, 2011, 30–32.

megegyeztek. A titokban tartott tárgyalásokról azonban a Rákócziak tudomást szereztek, s Tarasovics Bazilt a földesúr munkácsi emberei fogságba vetették.²⁰

Bár a korábbi évtizedekben hasonló atrocitás többször is érte a munkácsi püspököket a földesurak részéről, Tarasovics letartóztatása korábban nem ismert erőket mozgató meg. Mivel a katolikus egyházhoz való csatlakozási szándéka miatt került a munkácsi várbörtönbe, kiszabadítása érdekében megmozdult a királyi udvar, az esztergomi érsek, s a bécsi nunciatúrán keresztül a Szentszék is. A katolikusok erőteljes fellépése miatt a Rákócziak kénytelenek voltak szabadon engedni a püspököt, de megtiltották, hogy a munkácsi monostorba visszatérjen.²¹

Tarasovics püspök nyilvánosságra került kísérlete ugyan kudarcot vallott, ugyanakkor azt is jelezte, hogy a folyamat megállíthatatlan. Bár ő maga kikerült az események irányításából, próbálkozása újabb erőfeszítésekre készítette a Homonnai Drugetheket, különösen is Homonnai Drugeth János országbíró feleségét, Jakusics Annát. Az általa megbízott, Lengyelországból érkező bazilita szerzetesek – Parthén Péter és Kossovics Gábor – közreműködésével, többéves előkészület után, 1646. április 24-én zajlott le az az esemény, amit az utókor az ungvári unióként ismer (2. kép). Bár a történések pontos menete még ma is tisztázásra vár,²² tény, hogy ezekben az években az ungvári uradalomban megszületett a görögkatolikus egyház, mégpedig az alábbi három feltétel mellett:

1. Az unió elfogadása után a bizánci rítus sértetlen marad, vagyis a katolikus fél nem tesz kísérletet a latin rítus bevezetésére.

2. A közösség vezetőjét az évszázados hagyományoknak megfelelően választás útján jelölik ki. A választást a Szentszék megerősíti.

3. Az uniót elfogadó papok megkapják ugyanazokat a jogokat és kiváltságokat, amelyekkel a latin rítusú papok rendelkeznek.

A három feltétel teljesüléséért cserébe a görögkatolikusok elismerték a pápa főségét és a katolikus egyház tanítását.²³

Az Ungvárról kiinduló kezdeményezés lassan terjedt el az ország északkeleti régióiban. A munkácsi uradalomban csak 1660 után valósulhatott meg az unió, amikor Rákóczi György fejedelem meghalt, s özvegye, Báthory Zsófia visszatért a katolikus egyházba. A monostor csak 1664-ben lett görögkatolikus, amikor a már 1651-ben megválasztott Tarasovics-utód, Parthén Péter püspök engedélyt kapott Báthory Zsófiától a monostor elfoglalására.²⁴ A következő években, évtizedekben déli és keleti irányban is terjedt az unió, de csupán 1721-ben, a máramarosi térség uniójával zárult le.

Az unió önmagában a bizánci rítusú keresztények betagozódásának csak a kezdetét jelentette, s elterjedése néhány hátráltató tényező miatt jelentős késedelmet szenvedett. Ezek közül hármat mindenképpen meg kell említenünk:

A bizánci rítusú egyházszervezet köz- és egyházi jogi helyzetének rendezetlensége

A magyar közjog és a kánonjog értelmében a munkácsi püspökség nem létezett. Ezért a munkácsi püspök kinevezésének kérdése sem volt tisztázva. Báthory Zsófia mint kegyúr ragaszkodott a kinevezés jogához, mivel az mindig is a helyi földesúr jogai közé tartozott. A királyi

²⁰ Véghseő, 2011, 43–48.

²¹ Véghseő, 2011, 50–53.

²² A Hodinka Antal (Hodinka, 1909, 252–319) által rekonstruált eseménysorozat, melyet a későbbi szakirodalom is elfogadott (pl. Lacko, 1965), alapjaiban kérdőjelezi meg az 1646. április 24-i ungvári unió 2015-ben előkerült dokumentuma. Ez ugyanis nem tartalmazza az unió feltételeit, hanem csupán egy nyilatkozattételt hatvanhárom ortodox pap részéről, hogy a jövőben az egri püspököt ismerik el főpásztoruknak (vö. Gradoš, 2016). Az új felfedezés új elméleteknek is teret enged, ezért legitimnek tűnik azt feltételezni, hogy a György-napi (április 24., vagyis Jakusics György egri püspök névnapja) papi összejevetel az 1640-es években vissza-visszatérő alkalom volt. Így megváltozik a görögkatolikus főesperesek 1652-ben a pápához írott levele azon adatának értelmezése is, mely szerint az ungvári unióra 1649. április 24-én került sor. Hodinka az 1649-es dátumot egyszerű elírásnak vélte, amit alátámasztott az a tény, hogy a levélben név szerint említett Jakusics püspök már 1647-ben meghalt. Mivel azonban 1646. április 24-én nem hangzottak el azok az unió feltételek, melyeket az 1652-es főesperesi levél részletesen taglal, elképzelhető, hogy az unió több lépésben valósult meg: az 1646. évi György-napi papi gyűlésen az egri püspök joghatóságának elismerése, 1649-ben pedig az unió feltételek megfogalmazása. Nem lehet kizárni, sőt nagyon valószínűnek tűnik, hogy 1647-ben és 1648-ban is voltak ilyen papi gyűlések, melyek „intézménye” (vagyis egy-egy régió papságának találkozója a térség központjában) az unió előtt és az unió után is ismert volt.

²³ Bővebben: Hodinka, 1909, 252–319.; Lacko, 1965, 91–113.; Véghseő Tamás: Unió, integráció, modernizáció: A Rómával való egység háttere a munkácsi püspökségben (17. század közepe), *Athanasiana*, 32(2009), 9–36; Véghseő, 2011, 53–61.

²⁴ Véghseő, 2011, 61–68.

udvarban ezzel szemben azzal érveltek, hogy az unió, vagyis a katolikus egyházba való betagozódás alapvetően változtatott a helyzeten, s az immáron katolikus munkácsi püspök kinevezése a főkegyúri jogok közé került. A kérdés rendezetlensége azt eredményezte, hogy 1665 és 1689 között, vagyis az unió elterjedése és megerősödése szempontjából létfontosságú időszakban nem állt püspök a közösség élén, hanem egymással rivalizáló, Bécsben vagy Báthory Zsófia által kinevezett jelöltek próbáltak meg joghatóságot gyakorolni.²⁵ A probléma 1689-ben oldódott meg, amikor I. Lipót magyar király Kollonich Lipót bíboros kezdeményezésére De Camillis János Józsefet nevezte ki munkácsi püspökké (1689–1706), aki sikeresen rakta le a görögkatolikus klérus tridenti típusú reformjának alapjait.²⁶ Mivel 1690-ben az Erdélyi Fejedelemség is betagozódott a Habsburg Birodalomba, a kinevezési jog ettől kezdve egyértelműen kikerült a kegyúri jogok köréből. A püspökség köz- és egyházi jogi helyzetének rendezetlenségét a bécsi udvar a Szentszékkal egyetértésben a területileg illetékes egri püspök joghatósága alá rendeléssel kívánta megoldani. Ez a döntés De Camillis püspök életében nem okozott problémát, mivel Kollonich Lipót bíboros az egri püspökökkel szemben biztosította a munkácsi püspök szabad működését. A Rákóczi-szabadságharcot követően viszont Erdődy Gábor egri püspök magához ragadta a kezdeményezést, és De Camillis utódját, Bizánczy Gennadiust 1715-ben saját helynökének (ún. rítushelynöknek) nevezte ki, s tőle hűségesküt követelt.²⁷

A rítushelynökség intézménye ettől kezdve súlyos konfliktusok forrása lett a görögkatolikus klérus és az egri püspökség között. A Szentszékhez fellebező görögkatolikusok 1718-ban vereséget szenvedtek, mivel a Propaganda Fide Kongregáció jóváhagyta az egri püspökök gyakorlatát,²⁸ akik már Bizánczy püspök életében is a görögkatolikus egyház fejlődésének hátráltatására használták a rítushelynökséget.

A tridenti típusú reformok érvényre jutásának nehézségei

A katolikus egyházba történő rendezett betagozódás mellett érvek között az egyik legfontosabb az volt, hogy az unió által a görögkatolikusok részesülhetnek azokból a javakból, melyeket a katolikus egyház a tridenti reformnak köszönhetően halmozott fel. Esélyt kaphattak tehát arra, hogy a bizánci rítusú keresztények egyháza is modern értelemben vett felekezetté szerveződjön, és a kor színvonalának megfelelő minőségű egyházi életet alakítson ki. Ennek kulcsmozzanata a tridenti típusú papképzés rendszerének kiépítése lett volna, vagy legalább az, hogy a görögkatolikus papnövéndékek eljussanak a latin rítusú képzőhelyekre. Az első – konkrét eredményekre is vezető – kezdeményezésekre csak mintegy fél évszázaddal az ungvári unió után került sor. De Camillis püspök főpásztori programja központi feladatává tette a papnevelés kérdésének megoldását. Pártfogójától, Kollonich Lipót bíborostól és az uralkodótól több alkalommal is kért segítséget saját papnevelő intézet létesítésére. Eredményt

²⁵ A püspökjelöltekről bővebben: Baran, Alexander: Quaedam ad Biographiam Josephi Volosynovskij Episcopi Mucacovoensis (1667), *Analecta OSBM*, Section II, Volume VIII (XIV), 1–2, 1954, 209–227; Uő: Archiepiscopus Theophanes Maurocordato eiusque activitatis in Eparchia Mukacoviensis, *Orientalia Christiana Periodica*, 27(1961), 115–130; Uő: Archiepiscopus Raphael Havrilovič eiusque activitatis in eparchia Mukačoviensis, *Orientalia Christiana Periodica*, 31(1965), 119–124; Baán István: A munkácsi püspöki szék betöltése 1650 és 1690 között, in: Véghseő Tamás (szerk.): *A görög katolikus örökségkutatás útjai: A Nikolaus Nilles SJ halálának 100. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza, 2010, 161–166; Uő: *Theofánisz Mavrogordatosz (1626–1688), paronaxiai metropolita, munkácsi adminisztrátor – Theophanes Mavrogordatos (1626–1688), Metropolitan of Paronaxia and Adminisrator of Munkács*, Nyíregyháza, 2012; Véghseő Tamás: „...patriarcham graecum convertit ad unionem...”: A római Német–Magyar Kollégium három egykori növendéke és az ungvári unió, *Athanasiana*, 23(2006), 29–48; Uő: A bazilita Kulczycky Porphyrius munkácsi helynök négy levele Kollonich Lipót bíboroshoz 1688-ból, *Athanasiana*, 24(2007), 137–154.

²⁶ De Camillis működésének immáron gazdag szakirodalmából: Fyrigos Antonis: A khioszi De Camillis János munkácsi püspök tanulmányai és lelkipásztori tevékenysége, in: Véghseő Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába: A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza, 2008, 57–114; Baán István: De Camillis szebaszei püspökké és apostoli helynökké való kinevezése és felszentelése, in: Véghseő Tamás (szerk.): *Rómából Hungáriába: A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza, 2008, 139–148; Véghseő Tamás: „...meliorem ordinem vivendi introducere” – Egy görög katolikus püspök sajátos feladatai és lehetőségei Magyarországon a felekezetszerveződés korában: Hat ismeretlen De Camillis-levél tanulmányai, *Athanasiana*, 30(2009), 85–118; Baán István: *Giovanni Giuseppe De Camillis görög misszionárius és munkácsi püspök (1689–1706) levelei – Letters of Giovanni Giuseppe De Camillis Greek Missionary and Bishop of Munkács (1689–1706)*, Nyíregyháza, 2017.

²⁷ Hodinka, 1909, 513.

²⁸ Hodinka, 1909, 541–542.

csupán püspöki szolgálata utolsó éveiben ért el. 1704-től kezdve Kollonichnak köszönhetően egy stabil pénzalap, az úgynevezett Jány-alapítvány biztosította néhány munkácsi egyházmegyes papnövendék nagyszombati tanulmányainak finanszírozását.²⁹ Az egyházmegye valós szükségleteihez képest a néhány alapítványi hely rendkívül kevés volt, de hatása és jelentősége így is kimutatható: gyakorlatilag az összes 18. századi munkácsi püspök és vikárius képzése itt történt.³⁰ A helyben történő papképzés első intézménye csak a 18. század közepén, Olsavszky Mánuel püspök kezdeményezésére jött létre Munkácson Mária Terézia anyagi támogatásával.³¹ Addig a falvak papjai maguk adták át tudásukat fiaiknak, vejeiknek vagy más falubeli fiataloknak. Ők maguk is így szereztek a tudásukat, amely a legalapvetőbb papi feladatok elvégzésére korlátozódott. Szerencsés kivételnek számított, ha egy-egy monostorban akadt valamilyen, szintén minimális ismeretek átadására korlátozódó képzés.

A görögkatolikus klérus társadalmi és közjogi emancipációjának késlekedése

Bár a központi királyi hatalom rendeleti úton kezdettől fogva biztosítani kívánta a görögkatolikus papok kiemelését a jobbágyi viszonyok közül, ez a törekvés a vármegyék és az uradalmak szintjén teljes ellenállásba ütközött. Katolikus és protestáns földesurak Bercsényi Miklós gróf vezetése alatt egymással összefogva szabotáltak el olyan magas szintű rendelkezéseket is, mint I. Lipót király 1692-ben kiadott kiváltságlevele, mellyel elrendelte a görögkatolikus papság jogainak biztosítását.³² Az uralkodó maga is botrányosnak nevezte a kiváltságlevélben azt, hogy a Rómával egyesült görög szertartású papoknak a földesurak nem biztosítják a klérust illető jogokat. Míg szakadárak voltak, nem bizonyultak méltónak a katolikus egyház pártfogására. Katolikusokként viszont megillették őket a jogok. Ezért királyi hatalmánál fogva elrendelte, hogy a görögkatolikus papok ugyanazon mentességet élvezzék, amelyet a törvények a latin szertartású klérusnak biztosítanak. Kimondta, hogy aki ezt

nem tartja tiszteletben, ugyanolyan ítélet alá essék, mintha a latin szertartású papok jogait csorbította volna. Felszólította a földesurakat, hogy biztosítsanak telkeket a templomok, parókiák, temetők és iskolák számára. A jogokat kiterjesztette a papok törvényes házasságból született fiúgyermekére is.

A helyi nemesség ellenállásának részben gazdasági, részben pedig elvi okai voltak. A papság jogainak biztosítása anyagi terhekkel is járt, mivel nem csupán az adóbevételektől estek volna el, de kötelességük lett volna a parókiális földek kiosztása is. Ám a gazdasági oknál is jelentősebb volt az elvi: az érintett vármegyék álláspontja az volt, hogy az uralkodónak nem állt jogában egy ilyen horderejű kérdésben az országgyűlés megkérdezése nélkül dönteni. Mivel az ország északkeleti régiójában a Habsburgokkal való szembenállásnak komoly hagyományai voltak, a görögkatolikus papság emancipációjának késleltetésére irányuló törekvések sokáig sikeresek voltak.

Előrelépés ezen a téren csak a Rákóczi-szabadságharc után történhetett, amikor a helyi politikai és gazdasági viszonyok teljesen átrendeződtek. A megtorlás során lezajlott birtoklefoglalások eredményeként a kincstár lett a legnagyobb földbirtokos a térségben, ami lehetővé tette Bizánczy Gennadius püspöknek azt, hogy az udvarban a Lipót-féle kiváltságlevél megerősítését és végrehajtását kezdeményezze. Válaszként III. Károly király 1720 augusztusában kiadta a megerősítő és a végrehajtást elrendelő oklevelét,³³ aminek a foganatosítása fokozatosan ténylegesen is elvezetett a görögkatolikus klérus társadalmi és közjogi emancipációjához.

Képjegyzék

1. A munkácsi kolostor a 19. században. Lámfalussy Sándor, akvarell. MNM, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 56.1576.
2. Uniós dokumentum, 1646. április 24. Štátny archív v Prešove, fond Homonnai Drugeth, inv. n. 652, 8/1646.

²⁹ Hodinka Antal: Papnövendékeink Nagyszombatban 1722-től 1760-ig, *Zorja-Hajnal*, 1(1941), 18–29.

³⁰ Šoltés, 2010, 238.

³¹ Udvari, 1994, 75–76.

³² A kiváltságlevél szövege: Hodinka, 1911, 347–350.

³³ Hodinka, 1909, 749–750.